

Foto Hans van den Bos, Bosbeeld

De Oostvaardersplassen anders bekeken

In de afgelopen tien jaar hebben de gebeurtenissen rond de massale sterfte van grote planteneters in de Oostvaardersplassen geregeld de landelijke pers gehaald. Voor- en tegenstanders van ingrijpen in het beheer van de Oostvaardersplassen hebben zich in de diverse media uitgebreid geroerd. Daarnaast laaide de discussie weer op over het uiterlijk van het 'natuurlijke holocene landschap' van West- en Centraal-Europa, en wat de Oostvaardersplassen daarmee te maken hebben.

— Cis van Vuure (historisch zoöloog)

> Het instellen van natuurreservaten in Nederland heeft al een eeuw lang de vraag opgeroepen welke mate van beheer nodig is. Tot in de jaren zeventig van de vorige eeuw heeft het beleid van ingrijpen steeds de boventoon gevoerd. Eind jaren zeventig ontstond onder invloed van de Stichting Kritisch Bosbeheer een nieuwe visie op natuurbeheer. Die hield in dat de mens minder of helemaal niet moest ingrijpen in de natuur, dat dode bomen en dieren moesten blijven liggen en dat verdwenen diersoorten moesten worden geherintroduceerd. Grote planteneters zouden het natuurlandschap zijn oorspronkelijk geachte, parkachtige uiterlijk teruggeven. De discussie over het uiterlijk van het genoemde natuurlijke holocene landschap werd in 1997 nog extra aangewakkerd, toen de bioloog Frans Vera in zijn proefschrift wetenschappelijk probeerde aan te tonen dat dit landschap destijds geen gesloten bos was, maar een halfopen parklandschap. Het zou ontstaan zijn door de vraat van grote aantallen grote planteneters. Bovendien zou de verjonging van bomen als eik en hazelaar, als zijnde lichtkiemers, in dat landschap alleen

mogelijk zijn onder bescherming van doornige struiken als meidoorn (*Crataegus* sp.) en sleedoorn (*Prunus spinosa*).

Mijn onderzoek naar het Europese wilde paard en het ontstaan van de (Poolse) konik draagt nieuwe stof voor deze discussie aan. Er blijkt uit dat de huidige situatie in de Oostvaardersplassen, zoals die door de beheerders ervan wordt bewierookt als zijnde 'de oorspronkelijke wildernis', nauwelijks verband houdt met de oorspronkelijke holocene natuurlijke situatie.

Een andere visie

Grote planteneters spelen momenteel een beeldbepalende rol in het Nederlandse natuurbeheer. Beheerders merken ze soms aan als 'de architecten van het natuurlijke landschap'. Vanaf de jaren zeventig zijn voor begrazingsdoeleinden huispaarden en -koeien ingezet. Vanuit het buitenland werden koniks en heckrunderen in ons land ingevoerd. De eerste in 1981, de tweede in 1983. In 1982 werd het experiment met Schotse Hooglandrunderen in de Imbos gestart. De

personen en instanties die de introductie van de koniks en de heckrunderen uitvoerden, meenden dat juist deze dieren het meest op het uitgestorven wilde paard respectievelijk de uitgestorven oeros leken. Weliswaar wist men dat ook andere runder- en paardenrassen zonder problemen jaarrond buiten gehouden konden worden, maar koniks en heckrunderen hadden vanwege hun vermeende afstamming de beste papieren. Tegenwoordig gelden ze als iconen van het nieuwe natuurbeheer. Omdat het biotoop van het wilde paard een onderdeel van mijn onderzoek was, kwam ook het natuurlijke holocene landschap ter sprake. Het onderzoek ging speciaal over West- en Centraal-Europa.

Uit archeologisch onderzoek van vindplaatsen waar botten van wild paard gevonden zijn, blijkt dat het aantal botten van dit dier in West- en Centraal-Europa zeer gering is. Op veel vindplaatsen ontbreken ze geheel, en waar ze wél aanwezig zijn gaat het om slechts enkele procenten van het totale aantal botten. Op de vier (holocene) Nederlandse vindplaatsen van wild paard gaat het in totaal om enkele tientallen botten. Nu zeggen absolute aantallen niet alles. Niet alle botten blijven bewaard, en onder zuurstofrijke omstandigheden kan het verteringsproces snel gaan. Vergelijking van de aantallen botten van het wilde paard met die van andere diersoorten kan heel verhelderend werken.

Tijdens de laatste ijstijd waren West- en Centraal-Europa bedekt met grassteppen, hét biotoop van paarden. In die tijd lag de Noordzee droog. Visserij tegenwoordig de Noordzee bevissen halen grote aantallen botten van wilde paarden in hun netten op, evenals van mammoeten en steppe-wisenten. Van bijvoorbeeld het edelhert tijdens de laatste ijstijd worden daarentegen nauwelijks botten gevonden. In het Holoceen waren de rollen precies omgekeerd. Van het edelhert zijn uit die periode ontzettend veel botten gevonden. Tegen de vele duizenden edelhertbotten steken die paar wilde-paardenbotten schril af. Dit lijkt dus een sterke aanwijzing dat het wilde paard, in tegenstelling tot tijdens de laatste ijstijd, in het Holoceen betrekkelijk zeldzaam was. Zouden er in dat laatstgenoemde tijdvak veel wilde paar-

den hebben geleefd, dan hadden we dat zeker in de grote aantallen botten moeten terugvinden. Paarden zijn namelijk altijd een geliefde jachtbuit voor de mens geweest.

Stuifmeelonderzoek

Goed beschouwd zijn die geringe aantallen wilde paarden gedurende het Holoceen ook niet verwonderlijk. Het holocene landschap waarin ze moesten leven bood immers geen ruime bestaansmogelijkheden. Als we namelijk uitgaan van de andere visie op het natuurlijke holocene landschap, dan betekent dat dat die wilde paarden hun voedsel moesten vinden in een sterk bebost landschap. Aanwijzingen voor een dergelijk landschap zijn in diverse vakgebieden te vinden. Om te beginnen is het mogelijk de geschiedenis en het uiterlijk vast te stellen van vroegere en nog bestaande wildernisgebieden. De vroegere Grote Wildernis (13e tot 16e eeuw, in het grensgebied van Oost-Pruisen met Polen en Litouwen) moet, op grond van stuifmeelonderzoek en beschrijvingen, een vrijwel geheel bebost gebied zijn geweest, met moerassen langs rivieren en meren. Afgaand op ooggetuigenverslagen was gras in die bossen een schaars goed. Van nog bestaande oerwouden, zoals bijvoorbeeld die van Białowieża (aan de Pools/Wit-Russische grens) en Rothwald (Oostenrijk) kennen we niet alleen de geschiedenis en het vroegere beheer uit gedetailleerde documenten, maar we kennen ook hun huidige uiterlijk. Uit onderzoek aan stuifmeel en bosdynamiek is gebleken dat deze oerwouden qua bosbedekking en (geringe) beschikbaarheid van gras weinig verschillen van de oerwouden van duizenden jaren geleden.

Stuifmeelonderzoek en de vermeende problematische verjonging van eik en hazelaar vormen de belangrijkste pijlers onder de visie van Vera. Sedert Vera's publicatie heeft het stuifmeelonderzoek niet stil gestaan. Nieuwe methodes zijn ontwikkeld om een nog duidelijker beeld te krijgen van de vroegere vegetaties. Een interessant voorbeeld in dit verband is een onderzoek aan stuifmeel in Ierland. Ierland heeft tot 2000 jaar voor Christus geen grote wilde planteneters gekend. Je zou het een 'grazing enclosure' kunnen noemen. Uit het onderzoek bleek in de eerste plaats dat de Ierse bossen net als die van het Europese vasteland een gesloten karakter hadden. In de tweede plaats bleek dat eik en hazelaar zich daar kennelijk goed in konden handhaven, want ze waren er ruim vertegenwoordigd. Ook uit ander onderzoek blijkt dat het voor eik en hazelaar heel wel mogelijk is om zich in een gesloten bos te handhaven.

In het Bos van Białowieża was en is de hazelaar een algemene soort. Gebleken is dat deze boomsoort door zijn meerstammigheid in feite zeer vraatresistent is. Vermoedelijk is het de strategie van de hazelaar om zich te verjongen op windworpplaatsen, waar hij door de takkenmassa tijdelijk beschermd is tegen grote planteneters en waar goede lichtomstandigheden heersen. Bovendien was in de vroegere natuurlijke situatie de

Het oerwoud Rothwald (Oostenrijk). Sinds 1875 om zijn schoonheid en uniciteit door de eigenaar als strikt reservaat ingesteld.

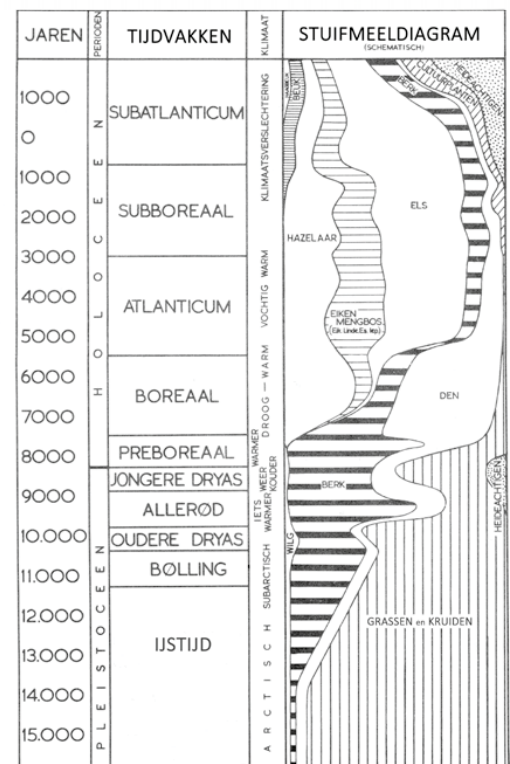

foto H. Glaser

hertendichtheid betrekkelijk laag vanwege predatoren als wolf en beer. Bij een recent experiment in het Bos van Białowieża, waarbij een uit beheer genomen agrarisch gebied aan het bosreservaat was toegevoegd, blijkt dat de eik zich daar, in vrijstand, goed kan verjongen, ondanks de afwezigheid van doornige struiken als meidoorn en sleedoorn. Ook elders in het genoemde bos verjongt de eik zich momenteel in ruime mate. De dichtheden van edelherten en wisenten kunnen er als bijna-natuurlijk beschouwd worden - eerder nog iets te hoog - en wolven zijn aanwezig. Ook uit andere onderzoeken is gebleken dat de natuurlijke holocene bossen in onze streken een gesloten karakter hadden. Niet alleen stuifmeelonderzoek laat dat zien, maar ook onderzoek aan macroscopische plantenresten (zaden, bloemen etc.), insecten en landslakken. Een andere methode is het onderzoek aan de zogenaamde 'verdrongen bossen' langs de kusten van Engeland en Wales. De resten van die bossen, 6000 tot 7000 jaar oud, bieden een unieke inkijk in het uiterlijk en functioneren van die vroegere bossen. Bij het onderzoek van die 'verdrongen bossen' werden de boomsoortensamenstelling bepaald, de stamvorm van de bomen, hun takaanzet en de boomdichtheid. Hieruit bleek dat op de drogere gronden de toenmalige bossen gedomineerd werden door eiken, en dat het hierbij om dichte bossen ging met een hoog kronendak. Meidoorn en sleedoorn kwamen slechts sporadisch als ondergroei voor. Hazelaar was destijds veel aanwezig. Uit jaar-ringonderzoek bleek tevens dat de eik zich in die bossen kon verjongen: meerdere generaties eiken

Het Oostvaardersbos, onderdeel van de Oostvaardersplassen. Zeer veel essen hier zijn tot 1,5 m hoogte van hun bast ontdaan. Mei 2012. foto T. van Vuure

Schematisch overzicht van tijdvakken en vegetaties gedurende de laatste 15.000 jaar.

kwamen naast elkaar voor, alleenstaand of in groepen.

De Oostvaardersplassen

De Oostvaardersplassen worden door sommigen beschouwd als hét bewijs voor de stelling dat grote planteneters door hun vraat in staat zijn het oorspronkelijke natuurlijke holocene parklandschap te creëren. Doordat voor de Oostvaardersplassen geregeld termen gebruikt worden als 'de natuur haar gang laten gaan', 'natuurlijke processen', 'natuurlijk functionerend ecosysteem' en 'Serengeti' wordt door de beheerders gesuggereerd dat het in de Oostvaardersplassen om een oorspronkelijk natuurlijke situatie zou gaan. Zó zou Nederland er duizenden jaren geleden hebben uitgezien.

Hoe wordt vanuit die andere visie, namelijk die van het gesloten bos, naar de Oostvaardersplassen gekeken? Hiervoor moeten we eerst even teruggaan naar hoe het huidige beheer van de Oostvaardersplassen eigenlijk is ontstaan. Toen dit natuurgebied in de jaren zeventig van de vorige eeuw ontstond, was vooral de massale ontwikkeling van de grauwe gans een opvallend aspect. Men constateerde dat die ontwikkeling tot gevolg had dat de moerasbegroeiing door vraat open gehouden werd. Om die sterk groeiende populatie ganzen die invloed te laten blijven uitoefenen, werden in 1976 om het natste moerasgedeelte kaden aangelegd. Zodoende kon de waterstand binnen het omkade gebied zó geregeld worden, dat de voedselbereikbaarheid voor de ganzen het hele jaar door optimaal zou zijn. Ook op een

andere manier werden de ganzen in de watten gelegd. Men kreeg namelijk door dat het bestaan van deze populatie ganzen sterk afhing van de beschikbaarheid van grote oppervlakten buitenaards grasland met kort, eiwitrijk gras. Om dat gras kort te houden, zijn eerst heckrunders en vervolgens koniks geïntroduceerd. Vera sprak in dit verband van de 'oerband tussen vogels en zoogdieren', daarmee suggererend dat het om een oeroud, oorspronkelijk verschijnsel zou gaan. Echter, bij archeologische opgravingen zijn in Nederland, voor de periode van het Holoceen, zeer weinig botten van grauwe ganzen gevonden, niet alleen in absolute aantallen maar ook in verhouding tot die van andere vogels. Andere watervogels, bijvoorbeeld wilde eenden, werden veel meer buitgemaakt. Het is dus sterk de vraag of die grote aantallen grauwe ganzen daar werkelijk zo natuurlijk zijn.

Ook op een aantal andere punten ontbreekt nog het een en ander om de omschrijving 'natuurlijk ecosysteem' te kunnen rechtvaardigen. Van de grote planteneters ontbreken bijvoorbeeld eland en wild zwijn. Daarnaast ontbreekt de wolf, om van de beer nog maar te zwijgen. Vooral de wolf kan als een sleutelsoort beschouwd worden omdat het een gespecialiseerde edelhertenjager is. In de oorspronkelijke wildernis werd het aantal edelherten bepaald door de beschikbare hoeveelheid voedsel én de aanwezigheid van wolven. Door het ontbreken van de laatste kan, zoals onder andere in de Oostvaardersplassen is gebleken, de populatie edelherten 'exploderen' en een ravage aanrichten in de vegetatie. Wolven

zouden de herten in toom hebben gehouden. Voorbeelden van de invloed van wolven op herten zijn er te over. In Yellowstone National Park (VS) hebben (geheerintroduceerde) wolven de hertenstand sinds 1995 met 80 procent doen afnemen. Ander onderzoek heeft uitgewezen dat in Noord-Euraziatische ecosystemen zonder wolven de hertenstand gemiddeld zes maal hoger is dan in ecosystemen met wolven. In het Bos van Białowieża bleek de afgelopen eeuw het aantal wolven omgekeerd evenredig te zijn met het aantal edelherten.

Conclusie

Wie van moerasvogels houdt kan in de Oostvaardersplassen voorlopig nog even zijn hart ophalen – hoewel ook zij steeds meer onder druk komen te staan. Maar wie geïnteresseerd is in de oorspronkelijke holocene natuurlijke wildernis, of zelfs maar in een aanzet in die richting, heeft daar weinig te zoeken. Omdat het buitenkaadse deel van de Oostvaardersplassen geen afspiegeling vormt van die oorspronkelijke situatie, is het moerasgedeelte dat indirect ook niet. Dit vanwege het kunstmatige waterpeil en de effecten van de onnatuurlijke begrazing. Tijd voor de wolf als 'game changer'.<

Cis van Vuure, t.vanvuure@chello.nl

Vuure, T. van (2013). Van kaikan tot konik – feiten en beeldvorming rond het Europese wilde paard en de Poolse konik. Proefschrift Vrije Universiteit, Amsterdam. (Een Engelse versie is in voorbereiding).